

tegye ehhez a rendszerhez, és az iskolát a megértés, a reflexivitás helyszínévé változtassa: egy olyan intézménnyé, amely segít a mindennapi élet eseményeit megérteni, nagyobb geopolitikai kontextusba helyezni.

Egy kifejezetten érdekesen válogatott tanulmánykötetet tarthat a kezében az olvasó. Külön dicséretes a szerkesztőknek azon igyekezete, hogy interdiszciplinárisra tegyék a kötetet. Így a különböző témákkal foglalkozó szociológusok, politológusok, oktatáskutatók írásai egymást sokszor kiegészítik, egymásra rímelnek. Különösen példamutató a magyar olvasó számára az az általános szemlélet, amely végigvonul a kötetben: a szerzők az oktatás világát, az iskolát mint intézményt nem „öncélúan”, hanem szélesebb kontextusba helyezve vizsgálják. Már csak ennek a mentalitásnak a megnyilvánulása miatt is érdemes kézbe venni a kötetet. Mindez azt a hitet kell, hogy megerősítse az olvasóban, hogy a különböző iskolai jelenségekre irányuló vizsgálatok eredményei, az iskolák működése, a pedagógiai módszerek megfigyelése során szerzett tapasztalatok önmagukban nem elégíthetik ki a kutatót; mindezek igazi jelentősége akkor mutatkozhat meg, ha valamilyen társadalmilag releváns jelenséggel kapcsolatban vizsgáljuk őket – jelen esetben a politikai szocializáció, a politikai kultúra alakulásával kapcsolatban.

(*Sünker, H.; Farnen, R.; Széll, Gy. [eds]: Political Socialisation, Participation and Education. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2003.*)

Berényi Eszter

KÉZIKÖNYV SZABADSÁGHARCOSOKNAK

Gene Sharp számos egyetem oktatójaként és az Albert Einstein Intézet munkatársaként már évtizedek óta vizsgálja az erőszakmentes konfliktuskezelés és a diktatúrák lerombolásának lehetőségeit. Munkáit számos nyelvre lefordították, közöttük az elmúlt évek legnagyobb diktatúraellenes konfliktusaiban részt vevő népek nyelveire is. Műve az A. Einstein Intézet gondozásában jelent meg. Az Intézet küldetése az erőszakmentes konfliktuskezelés elméletének és gyakorla-

tának terjesztése világszerte, kutatásokkal, az eredmények közkinccsé tételével és a konfliktusban élő csoportokkal való kapcsolattartással. A könyv ennek megfelelően, miközben elméleti alapossággal járja körül a témát, kifejezetten gyakorlati tanácsokkal kíván szolgálni az elnyomottak számára az erőszakmentes cselekvésről, arról, hogy hogyan lehet megelőzni a diktatúrák kialakulását, illetve lerombolni azokat.

A szerző nagyon határozottan kijelöli előfeltelezett értékeit. A diktatúrákat egynek tekinti a halállal és a destrukcióval. Ezzel együtt a szerző határozott véleménye szerint a diktatúrák, ha komoly munka és áldozatok árán is, de biztos megelőzhetőek illetve megdönthetőek a bennük élő életének feláldozása nélkül is. A mű voltaképpeni témája az, hogy a legkevesebb élet feláldozása és szenvedés mellett mi a leghatékonyabb módja a diktatúrák lerombolásának.

A könyv tehát a terepen is használható; „egyszerű” olvasóin túl felelős, az erőszakot elutasító, népüket diktatúrából demokráciába vezetni kívánó szabadságharcosokat lát el a gyakorlatban már hasznosnak, illetve az átlagosnál hasznosabbnak bizonyult eszközökkel és tanácsokkal, amelyek segítségével hatékonyan lehet elősegíteni a diktatúra bukását, a demokrácia kiépülését és ugyanakkor megakadályozni, hogy a diktatúra helyébe új diktatúra épülhessen ki. Jellemző, hogy a magyar nyelvben igazából szó sincsen azokra az emberekre, akiket a mű megcéloz. A felszabadító szónak kellemetlen csengetése van, a forradalmár vagy szabadságharcos szó pedig valamiféle harcossan lobogó tartalmat hordoz, szemben a mű a hagyományos értelemben vett harcot elvi és praktikus okokból is elutasító álláspontjával.

A szerző egyik alapélménye, hogy a diktatúrák, ha eltökélt és aktív emberekkel kerülnek szembe, szinte törvényszerűen összeomlanak. Ugyanakkor a hosszú idők óta diktatúrában élőkhöz már belenevelték a diktatúrát. Hiányoznak a társadalomnak a hatalomtól független vallási szociális, politikai és gazdasági intézményei, az atomizálódott emberek itt nem bíznak egymásban és nem tudnak együtt küzdeni a szabadságért. Majdnem ugyanez a helyzet a frissen megszűnt diktatúrákban, ahol a gyors változások hoznak létre anomikus állapotot, ráadásul eközben pártok, egyének és más aktorok fenekednek hatalomért. Mindkét esetben egy

gyenge, ellenállóképtelen, önbizalom nélküli közösség jön létre, ahol az emberek félnek, szenvednek és reménytelenek. A cél pedig az, hogy a félelem és a szófogadás szokása megtörjön, ami a szerző véleménye szerint elvezet a diktatúra leomlásához.

A szerző kimerítően járja körül a megoldáskeresés egyes lehetőségeit, amelyeket egyes közösségek célravezetőnek tarthatnak. Talán nem meglepő megállapítás, de a szerző részletesebben megmagyarázza, hogy a konszenzusos eszközök diktatúrákban nem vezetnek eredményre, tekintve, hogy a diktátorok nem hallgatnak a közvéleményre és nem tartják be a jogszabályokat. Ezért sokan az erőszakos megoldásokat részesítik előnyben, amit az is elősegít, hogy a diktatúra rémtettei bosszúért kiáltanak. Azonban az erőszak alkalmazása során a sok szenvedés mellé ritkán társul a győzelem; a diktátort azon a pályán támadják, ahol a legerősebb, és a választások brutalitása tovább apasztja a reményt a lakosságban. Probléma az is, hogy ha a fegyveres harc mégis győzne, gyakran a korábbi diktátornál is rosszabb diktatúrát segít hatalomra, miközben a civil társadalom, a civil intézmények tovább gyengülnek. A szerző megvizsgálja az államcsíny, a külföldi beavatkozás és a választások lehetőségeit is, amelyek a nem kellő civil kurázsival rendelkező társadalmakban tűnhetnek jó megoldásnak. Felhívja a figyelmet arra, hogy ezek az eszközök ugyan mind rendelkezésre állnak és lehetséges, hogy hasznosak is, de általában csak látszatz megoldást nyújtanak. Megállapítható, hogy a lényeg, a társadalom működési mechanizmusai és a társadalmi kontroll egyik esetben sem változnak meg a kellő mértékben és irányba. A külföldi beavatkozással külön baj, hogy általában nem jön, illetve, ha mégis, akkor a legritkább esetben esnek egybe a beavatkozó érdekei a demokráciát kívánó társadalom igényeivel. A diktatúrák a szerző szerint belső okokból léteznek, ezért a külföldi segítség nem képes megoldani a problémát – ettől függetlenül természetesen a külföldi nyomásgyakorlás, embargó igen hasznos lehet. Élven lehetőség van arra is, hogy kompromisszumok révén kerüljön sor az emberek életének javítására. A szerző figyelmeztet a diktátorokkal folytatott tárgyalások, illetve a velük kötött kompromisszumok veszélyeire; felhívja a figyelmet arra, hogy végső soron azt kelle-

ne elérni, hogy diktátor fokozatosan mondjon le hatalmáról. Kompromisszumokra egy diktátor azonban csak akkor hajlandó, ha hatalma gyengül; hatalma újbóli erősödésével könnyen felrúgja az addigi megállapodásokat, ami a demokraták számára azonnali retorziókat jelent. A szerző szerint tehát rideg tény, hogy az erőszakmentes ellenállás az egyedüli megoldás.

Mivel a diktatúrák belső okokra vezethetők vissza, egyértelmű, hogy a változásnak is belső tényezőkhöz kell alapulnia. A szerző véleménye szerint a diktatúrák megdöntésének alapfeltétele a társadalom tagjai önbecsülésének megteremtése, a független társadalmi intézmények létrejötte, amelyek után a belső ellenállás szárba szökkenhet. Ezek a tényezők szükséges és egyben elégséges feltételek a diktatúra megdöntéséhez – a felszabadulás esélye egyenlő az emberek önfelszabadító képességével.

Nyilvánvaló igazság, hogy a diktátorok nincsenek meg erőforrások nélkül, amit végső soron a nép engedelmessége biztosít. A diktatúrák semmitől sem riadnak vissza, hogy engedelmességre szorítsák alattvalóikat. De ezen túl szükséges még az is, hogy az emberek legalábbis egy jelentős része belső késztetésnek engedve idomuljon a hatalom elvárásaihoz, hiszen lehetőleg folyamatosan és mindenkiel szemben erőszakkal teremteni meg az engedelmességet. Az erőforrások diktátor alá rendelésének az önkéntessége az az alap, amin a diktatúra felépül; a közvélekedéssel ellentétben tehát a diktatúra van legjobban rászorulva a népre. A feladat ezért az engedelmességet megtörése, ami révén a diktatúra összeomlik.

Ehhez azonban meg kell találni a diktatúra gyenge pontjait. A szerző számos olyan pontot sorol fel, amelyek nemcsak diktatúrák, de igazából bármilyen tartósabb berendezkedés esetén fennállhatnak és egyben kihasználhatók: a belső feszültségektől a statikusságra, a ideologikus megkerülhetetlenségek merevítő hatásától a vezérből való kiábrándulásig.

A direkt politikai eszközök, illetve a fegyveres konfliktus kézenfekvő megoldása a diktatúrákkal szemben nem válik be. Ezzel szemben a polgári engedetlenség, az erőszakmentes stratégia a szerző véleménye szerint komoly és bonyolult, de eredményekkel kecsegtető eszközt jelent, ami ellen a diktátoroknak nincs meg az ellenszerük. Továbbmenve, ezek az eszközök egyben a később-

bi demokratizálódás alapjául is szolgálhatnak a demokratikus értékek kifejlődésének elősegítésével. Az erőszakmentes ellenállás során sokféle eszközt kell gyorsan és folyamatosan, illetve a körülményekhez igazítva alkalmazni. A konkrét eszközök a szimbolikus aktusok (mint az éhségsztrájk), a „nem-együtműködések” (a fogalom tágabb, mint a polgári engedetlenség, ide tartozik minden szabotázs-jellegű cselekmény vagy mulasztás) és az erőszakmentes beavatkozások (ilyen például egy árnyékkormány felállítása). Pusztá felsorolásuk oldalakat tölt meg a függelékben: az éhségsztrájkot a bojkotton át a tüntetésig: a szerző összesen 198 darabot különböztet meg. Ezek az eszközök lehetnek gazdasági vagy politikaiak, illetve extrémebbek vagy a mindennapokba is beilleszthetők.

Az eszközök négyféle úton hathatnak. Bekövetkezhet a konverzió, azaz mikor a diktátor, illetve apparátusa belátja, hogy téved – ez a szerző szerint is felettlébb ritka. Ezzel szemben az alkalmazkodás (mikor a diktatúra formális intézményei és hatalma fennmarad, de közeledik az elvárt állapotokhoz), az erőszakmentes korlátozás (mikor a polgári engedetlenség hatására a hatalmi viszonyok alapjaiban változnak meg; a régi vezetők formailag a helyükön maradnak, de cselekvésképtelenné válnak, az erőszakszervezetek nem hajlandóak a további represszióra), illetve a dezintegráció, (mikor a diktatúra mind formailag, mind tartalmilag összeomlik, saját bürokráciája ellene fordul) már mind-mind útja lehet a demokráciába való átmenetnek.

Ugyanakkor minderre nem kerülhet sor stratégiai terv nélkül, ami a rendelkezésre álló erők leghatékonyabb felhasználásához szükséges. A népi mozgalmak gyakran a spontaneitás talaján keletkeznek, de ez nagyon veszélyes – eredményt jó eséllyel elérni csak szervezeten lehet, ennek híján a legnagyobb önbizalommal és lelkesedéssel is felmorzsolódhat a mozgalom. Tervezés szükséges tehát, ami alatt a szerző a legacionálisabb, a gazdasági tervekkel összehasonlítható szintű, eredményorientált folyamatot érti. A földalatti szervezkedés ugyan nagy hagyományokkal rendelkezik, de célszerűtlen. A rejtettség ugyanis nemcsak energiákat emészt fel (félteni kell a kémektől, ügynököktől), hanem minden titok belső feszültségeket, a titokhoz jobban és kevésbé hozzáférő embereket szül. Ezért a szerző véleménye szerint az átfogó terveket el kell

juttatni a legszélesebb nyilvánossághoz – nem ide értve persze az egyes konkrét akciók terveit, az ellenállás tárgyi eszközeinek fellelhetőségét stb. Ez az eljárás egyrészt egy erős hatalom képzetét támasztja a lakosság körében már akkor is, amikor a demokratáknak még nem áll kellő erő a háta mögött, másrészt így el lehet érni, hogy mindenki alkalmazkodjék az átfogó tervekhez. Különösen fontos, hogy a diktatúra fölöslegességét és lerombolhatóságát hirdető eszmék, tanmesék széles körben és közérthető formában terjedjenek a társadalomban.

A szerző részletesen elemzi az átfogó stratégiák, részstratégiák, taktikák és metodikák viszonyát – ezek a részletek tartalmazzák a konkrét esetben felteendő kérdéseket, a diktatúra és a demokraták erősségeit, gyengeségeit, a szituációk lehetőségeit és veszélyeit, az akciók hasznát és a hatalom várható reakcióit. Fontos, hogy az átfogó stratégiát egészen a demokrácia megteremtéséig kell végigvinni, azaz nem szabad megelégedni csupán a fennálló hatalom megdöntésével – ami egyes elméletileg képzetlen szabadságharcosok rendszeres hibája.

Ha egy adott társadalomban alacsony a demokratizálódási potenciál, akkor először olyan – időben, térben, a résztvevők szerint korlátozott – szimbolikus akciókat kell szervezni (virágültetés stb.), amelyek kockázata alacsony, ugyanakkor alkalmasak arra, hogy felrázzák a lakosságot, bizalmat építsenek ki. Ezután kell létrehozni az olyan független társadalmi intézményeket, amelyek alapul szolgálhatnak a diktatúra elleni harchoz, majd meg kell kezdeni a diktatúra alapját adó (erőszak)szervezetek gyengítését. A diktatúra kellő meggyengítése után lehet neki látni végső szétbomlásához, ügyelve arra, hogy ezzel párhuzamosan, illetve ez után ki kell védeni a puccsisták és az idegen hatalmak törekvéseit a befolyásszerzésre. A legvégső lépés pedig a demokratikus rend, az alkotmány megteremtése.

A szerző a könyv végén tételes jegyzékét adja a diktatúrákkal szemben alkalmazható erőszakmentes eszközöknek.

Sharp nem említi, de könyve alapján egyértelmű, hogy az emberiség „jó” állapotának a demokráciát tekinti. Értékekről nem érdemes vitatkozni, de megállapítható, hogy az emberiség eddigi történelmének túlnyomó részét nem demokratikus keretek között élte le. Kérdés, hogy

a demokrácia valóban mindenütt megvalósítandó cél kell-e, hogy legyen, illetve egyensúlyi helyzetet teremtsen-e, hisz felfogható akár egy bizonyos méretet és bonyolultságot, illetve minőséget elért társadalom összetartása és működésének költségeinek is, ami más közegbe ültetve nem feltétlenül eredményez maximális közjót.

Hiányolható, hogy a szerző csak a lakosság-gal szemben álló, az elnyomott lakosság erőforrásaira – és nem, mondjuk, valamilyen természeti erőforrás monopóliumára – épülő, ugyanakkor a demokráciát ismerő és valamelyest értő és kíváncsi népszerűséggel rendelkező diktatúrákat vette számításba, illetve gyanítható, hogy eszközei itt vethetőek be elsősorban. Nem vizsgálja, hogy a többször hivatkozott példa, Hitler Németországa egy liberális szakasz után miért választotta voltaképpen önként a diktatúrát és tartott ki mellette oly sokáig; a gazdasági válságokat, anomikus állapotot csak, mint az elnyomottak tettekeszségét csökkentő tényezőt veszi számításba. Nem vizsgálja a hagyományok, a vallás igen jelentős, néha a diktatórikus hatalomgyakorlást közvetlenül támogató szerepét sem.

Arról, hogy a mű valóban betölti e szándékolt célját, tehát hogy az elnyomottak haszonnal forgatják-e, nincs adat, az emberek a tapasztalatok szerint többnyire a továbbiakban is spontán módon, az erőszakos elemeket sem nélkülözve próbálkoznak a diktatúrák megdöntésével, és elképzelhető, hogy nem a valóban demokratikus, szabad társadalom képe lebeg szemük előtt. Ugyanakkor a mű olvasása során az ember fejébe szöveget üt a gondolat, hogy lehet, hogy ez a kissé leegyszerűsítő, gyakorlatias felfogás, a magától értetődő értékek alapján álló praktikus stratégia, az emberek önfelszabadító képességébe vetett hit mégis többet képes tenni a szabadságért, mint elméleti fejtegetések hosszú sora.

(Sharp, G.: *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation*. Boston: Albert Einstein Institution, 1993. [<http://aeinstein.org/organizations/org/FDTD-2.pdf>])

Puskás Gábor

ÁTALAKULÓ IFJÚSÁG

1997-ben jelent meg Andy Furlong és Fred Cartmel könyve az ifjúságról, mely kísérletet tesz arra, hogy teljes képet adjon korunk angol ifjúságáról. Már a cím is jelzi, hogy a társadalomban valamiféle változás következett be, amely erőteljesen kihatott az ifjúságra. Ki sem kell nyitnunk a könyvet ahhoz, hogy a társadalmi változás szerzők szerinti értelmezéséről képet kapjunk, ugyanis mindjárt az alcímben szerepel az individualizáció, a rizikó és a kései modernitás kifejezés, ami rögtön Ulrich Beck *A kockázattársadalom* c. könyvét jutatja eszünkbe.

A szerzők számára Beck elmélete jelenti a kiindulópontot, olyannyira, hogy a könyvben az egész első fejezetet ennek a témának szentelik. Az elmúlt két évtized változásából fakadó kockázatok (rizikók) közül azonban kizárólag azokat tárgyalják, amelyek az ifjúságot érintik. Ezek a változások, amelyek a munkaerőpiac megváltozásából, az oktatási expanzióból és a társadalompolitika átalakulásából fakadnak, gyakorlatilag kihatnak a fiatalok összes tevékenységére, és többek közt azt eredményezik, hogy a fiatalok egyre tovább függenek a családjuktól. Ezek a változások magukkal hozták az életstílus, a szabadidős tevékenységek és a kapcsolatrendszerek átalakulását. A fiataloknak olyan problémákkal kell szembenézniük, amelyek a szülők generációja számára jórészt ismeretlenek voltak. A szerzők szerint ezek az új problémák jelentik a fiatalok számára a rizikót a mai társadalomban. Furlong és szerzőtársai egy másik könyvben,³ amely az Európai Unió számára készült, a rizikók három nagy csoportját írják le, és rizikó helyett a fiatalok sebezhetőségéről beszélnek az oktatás, a munkavállalás és a szabadidő területén.

A bevezetőben a szerzők elvetik Lyotard és Baudrillard posztmodern elméleteit, miszerint a modernitásban a társadalom leírására már nem alkalmasak a korábbi osztályfogalmak és struktúraelméletek. Szerintük a radikális változások, amelyek az utóbbi évtizedekben végbementek és megváltoztatták az ifjúságot, még mindig erősen strukturáltak jelennek meg. A posztmodern elméletek közül a szerzők kiindulópontjuknak Beck fent említett könyve mellett Giddens *Modernity and Self Identity* c. művét tekintik. Beck szerint a posztmodern világ egy

3 Furlong & Stadler & Azzopardi (2004) *Sebezhető ifjúság*. Szeged, Belvedere Kiadó.